

Ks. ANASTAZY NADOLNY

Archiwum Diecezjalne w Pelplinie

archiwum@diecezja-pelplin.pl

PELPLIŃSKA FIGURA NIEPOKALANEGO POCZĘCIA NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNY

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SPLP.2022.018>

Streszczenie

Przedmiotem artykułu są losy pelplińskiej figury Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny (NMP), usytuowanej na Placu Katedralnym w Pelplinie. Decyzję o jej ustawieniu podjęto w związku z nominacją i konsekracją biskupa Jana Marwicza w 1857 roku oraz dla uhonorowania ogłoszonego w 1854 roku dogmatu o Niepokalanym Poczęciu NMP. Propozycja wzniesienia pomnika wyszła z grona kapituły katedralnej chełmińskiej, zaś organizacją zajął się wyłoniony z niej Komitet Budowy Figury. Na zamówienie komitetu projekt wykonał słynny architekt z Kolonii nad Renem, Vincenz Statz, jeden z budowniczych tamtejszej katedry w latach 1840-1880 i architekt ponad stu kościołów i kaplic, wznoszonych w stylu neogotyckim w Nadrenii, natomiast samą figurę wykonał, również działający w Kolonii, artysta rzeźbiarz Peter Fuchs. Uroczystego poświęcenia dokonał biskup Marwicz w dniu 8 X 1858. Jesienią 1939 roku Niemcy figurę zburzyli wraz z innymi pomnikami, zdobiącymi miasto. Po wojnie uszkodzoną statuetkę odkopano i po restauracji, ale już w skromniejszej postaci wizualnej, ustawiono na dawnym miejscu w 1954 roku. Stanowi on najpiękniejszą ozdobę Placu Katedralnego, dziś noszącego nawę Placu Mariackiego, i miejsce niektórych nabożeństw maryjnych.

Słowa kluczowe: *figury i kapliczki przydrożne, Kult Matki Bożej, Pelplin, pelplińskie pomniki*

*THE STATUE OF THE IMMACULATE CONCEPTION
OF THE BLESSED VIRGIN MARY IN PELPLIN*

Abstract

The paper tells the story of the statue of Our Lady of the Immaculate Conception situated on the Cathedral Square in Pelplin. The decision to set it up was made in connection with the nomination and consecration of Bishop Jan Marwicz in 1857 and to honour the dogma of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary announced in 1854. The proposal to erect the monument was initiated by the Chelmno Cathedral Chapter and the task was taken over by the Figure Building Committee selected by the chapter. At the request of the Committee the design was prepared by a famous architect from Cologne, Vincenz Statz, one of the constructors of the Cologne cathedral during the years 1840–1880 and the architect of over a hundred neo-Gothic churches and chapels in the Rhineland. The statue itself was made by a sculptor, Peter Fuchs, also active in Cologne. Bishop Marwicz officially consecrated the figure on October 8, 1858. In the fall of 1939 the Germans demolished the statue together with other monuments decorating the town. After the war the damaged statue was unearthed and restored but in a more modest visual form. It was put back in its former place in 1954. It is the most beautiful decoration of the Cathedral piazza which today bears the name of the Marian Square and certain Marian services are celebrated there.

Keywords: *Wayside statues and shrines, Cult of Our Lady, Pelplin, Pelplin's monuments*

Przydrożne figury, kapliczki i krzyże od dawna mocno wpisały się nie tylko w polski krajobraz, lecz także można je podziwiać w innych krajach chrześcijańskich. Tak się zadowoliły w naszym krajobrazie, że w pośpiechu życia nie zawsze dostrzegamy i doceniamy te prawdziwe „perełki” małej architektury sakralnej. Są one materialnymi znakami wiary ludzi, zamieszkujących te tereny. Każda z nich ma swojego twórcę i historię, czasem piękną, a bywa że też tragiczną. Przechodząc lub zwykle przejeżdżając, nie zauważamy tych zabytków, ich piękna utrwalonego w kamieniu lub drewnie. Starożytny podróżnik w podobnej sytuacji wołał: *Stator viator...* – zatrzymaj się, przechodniu, poznaj je, podumaj. Doczekały się one już okazałej literatury. Fundatorami ich były instytucje kościelne, lecz częściej mieszkańcy wsi, lub osoby prywatne. Różne były motywy ich fundowania. Stawiano je z podziękowaniem za otrzymane łaski, ustania zarazy, z prośbą o błogosławieństwo

Boże, lub dla upamiętnienia wydarzeń historycznych. Taką właśnie historyczną genezę posiada pelplińska figura Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny.

*PRZENIESIENIE STOLICY BISKUPIEJ
Z CHEŁMŻY DO PELPLINA*

Genezę wzniesienia pelplińskiej kapliczki ku czci Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny można wiązać – w dalszych przesłankach – z wydarzeniami przeniesienia stolicy biskupiej diecezji chełmińskiej z Chełmży do Pelplina w 1824 roku. Po wojnach napoleońskich i ustaleniach nowych granic politycznych w Europie na Kongresie Wiedeńskim rząd pruski przystąpił do rozmów ze Stolicą Apostolską celem uregulowania administracji kościelnej w swym państwie. Pomorze Nadwiślańskie, w którym znajdowała się diecezja chełmińska oraz północna część diecezji włocławskiej (Archidiakonat Pomorski, Gdański), włączono do Prus. Polacy nazwali to czwartym rozbiorem Polski. Na Kongresie Wiedeńskim ustalono także zasadę, że żadna część jednostki kościelnej (diecezji) nie może podlegać jurysdykcji biskupa, mającego swą siedzibę poza granicami politycznymi, w obcym państwie.

Ówczesna diecezja chełmińska, obejmująca Ziemię Chełmińską i Lubawską w całości znajdowała się w obrębie Królestwa Pruskiego, natomiast Archidiakonat Pomorski, dotąd należący do diecezji włocławskiej – jak już wspomniano – również znalazł się w Prusach, biskup jednak rezydował we Włocławku (Królestwo Polskie, zabór rosyjski). Można było na tych ziemiach utworzyć nową diecezję, lecz protestancki rząd pruski nie zgodził się w swym państwie tworzyć nowej diecezji katolickiej. Po długich pertraktacjach ze Stolicą Apostolską zdecydowano Archidiakonat Pomorski (łącznie z Gdańskiem) i część Archidiakonatu Kamieńskiego włączyć do diecezji chełmińskiej, której terytorium w ten sposób zostało kilkakrotnie powiększone, aż po rzekę Łebę, jednak zachowano dla niej dawną nazwę – diecezji chełmińskiej. Nazwa ta utrzymała się do 25 marca 1992 roku. Na stolicę tej poszerzonej jednostki kościelnej, można by powiedzieć „nowej” diecezji, wyznaczono bardziej centralnie położony Pelplin, zaś dawny, o wspaniałej gotyckiej architekturze, cysterski kościół zakonny stał się katedrą biskupów chełmińskich. Wynik powyższych ustaleń, które regulowały sprawy kościelne w całym Królestwie Pruskim, ogłosił pap. Pius VII bullą cyrkumskrypcyjną *De salute animarum* 16 lipca 1821 roku. Dokument ten opublikował rząd pruski w dzienniku urzędowym i uznał za prawo państwowe¹.

¹ *Bulla cyrkumskrypcyjna „De salute animarum” papieża Piusa VII z dnia 16 lipca 1821 roku, w: Papieństwo wobec sprawy polskiej w latach 1772–1864. Wybór źródeł, oprac. O. Beiersdorf,*

Akt uroczystego przeniesienia stolicy biskupiej do Pelplina nastąpił 3 sierpnia 1824 roku. Złożyły się nań ingres do katedry i objęcie jej w posiadanie przez biskupa Ignacego Stanisława Mathy'ego² (w imieniu chorego hierarchy aktu tego dokonał biskup pomocniczy Jan Jerzy Wilkxycki³), instalacja kapituły katedralnej i msza św. z polskim i niemieckim kazaniem. W uroczystości uczestniczyli rządowi przedstawiciele rejencji gdańskiej i kwidzyńskiej. Z okazji przeniesienia stolicy biskupiej do Pelplina podjęto także uchwałę o wystawieniu na Placu Katedralnym, z północnej strony świątyni, pomnika na cześć ówczesnego króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III jako znak wdzięczności za okazaną przychylną postawę monarchy. W związku z tym, na zakończenie ceremonii kościelnych, poświęcono kamień węgielny, umieszczony w uprzednio wykopanym dole⁴. Po uroczystościach jednak szybko „zapomniano” o tej obietnicy i projekt nie doczekał się realizacji. Nad zasypnym dołem wyrosła trawa. Na tym samym miejscu w 1857 roku postanowiono wznieść godniejszy sąsiedztwa katedry monument, poświęcony Najświętszej Maryi Pannie.

Wrocław 1960, s. 286–304; A. Eichhorn, *Die Ausführung der Bulle „De salute animarum” in den einzelnen Diözesen des Preussischen Staates durch den Fürstbischof von Ermland, Prinz Joseph Hohenzollern*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands”, Bd. 5(1870), s. 96–110; A. Liedtke, *Zarys dziejów diecezji chełmińskiej do 1945 roku*, Pelplin 1994, s. 74–77.

- ² Bp Ignacy Wincenty Stanisław Mathy, ur. 5 IV 1795 w Kobierzynie, parafia Godziszewo pod Tczewem, wyświęcony na kapłana 22 XII 1787 w Rzymie, wybrany przez kapitułę 8 III 1822, prekonizację otrzymał 17 XI 1823, sakrę przyjął 7 VI 1824 we Fromborku, rządy w diecezji objął 15 VII 1824, ingres do katedry odbył 3 sierpnia t.r. Zmarł 20 V 1832 pochowany w Pelplinie. Biogram w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 3, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 171–172; EK 12, kol. 216; R. Frydrychowicz, *Na setną rocznicę przeniesienia stolicy biskupiej z Chełmy do Pelplina dnia 3 sierpnia 1824 r.*, Pelplin 1924, s. 32–35; A. Liedtke, *Zarys dziejów diecezji*, s. 77–79.
- ³ Bp Jan Jerzy Wilkxycki ur. 9 IX 1763 w Psarach na Mazowszu, święcenia kapłańskie przyjął 22 IX 1787 w Rzymie, w latach 1817–1831 biskup pomocniczy w diecezji chełmińskiej. Zmarł 15 V 1831, pochowany w pelplińskiej katedrze. Biogram w: R. Frydrychowicz, *Die Culmer Weihbischöfe*, Danzig 1905, s. 33–39; A. Mańkowski, *Pralaci i kanonicy katedralni chełmińscy*, Toruń 1928, s. 324; W. Zawadzki, *Duchowieństwo katolickie z terenu obecnej diecezji elbląskiej w latach 1821–1945*, Olsztyn 2000, s. 374; J. Walkusz, *Wilkxycki Jan Jerzy bp (1763–1831)*, EK 20, kol. 631.
- ⁴ R. Frydrychowicz, *Na setną rocznicę*, s. 7–29; *Uroczystość przeniesienia stolicy biskupiej do Pelplina 3 sierpnia 1824 r.*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” (dalej: TNT), wyd. ks. A. Mańkowski, t. 5(1920), nr 1, s. 12–15 [protokół urzędowy]; (*Walentego Wolskiego*) *Opis całej ceremonii przy ustanowieniu katedry w Pelplinie d. 3. Aug. 1824 r.*, wyd. ks. S. Kujot, „Roczniki TNT”, R. 13(1906), s. 42–47, też w: R. Frydrychowicz, *Na setną rocznicę*, dz. cyt., s. 23–29 (opis uroczystości podany przez naocznego świadka i uczestnika, ziemianina Walentego Wolskiego, znanego bibliofila i pamiętnikarza).

*NOMINACJA BISKUPA JANA NEPOMUCENA MARWICZA
I FUNDACJA POMNIKA*

Dwie okoliczności złożyły się na decyzję wzniesienia monumentu, mianowicie wybór biskupa Jana Nepomucena Marwicza (14 I 1857) i ogłoszenie przez pap. Piusa IX w dniu 8 grudnia 1854 roku dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny, stąd tytuł obiektu.

W 1856 roku zmarł biskup Anastazy Sedlag, Ślązak, znający język polski. Zasłużony dla diecezji chełmińskiej. Zreformował Kurię Biskupią i Seminarium Duchowne (statut i regulamin, wyraził zgodę utworzenie Biblioteki Polskiej Kleryków), utworzył „Szkołę katedralną śpiewaczą dla chłopców”, którą za następcy, w 1865 roku, podniesiono do rangi zasłużonego progimnazjum Collegium Marianum, doprowadził do końca w 1837 roku kwestię otwarcia drugiego katolickiego gimnazjum w Chełmnie, co skutkowało wzrostem powołań kapłańskich, bowiem do przyjęcia do seminarium wymagano matury. Rozmiłowany w historii przygotował w rękopisie, liczący 739 stron, zbiór dokumentów odnoszących się do dziejów diecezji *Codex diplomaticus dioecesis Culmensis* i na jego wydanie przeznaczył finanse. Zaowocowało to wydaniem *Urkundenbuch der Diözese Culm*, uzupełnione i dopracowane przez ks. Karola Woelkyego w latach 1884–1887, czym walenie przyczynił się do rozwoju badań historycznych nad dziejami diecezji.

Wiele zastrzeżeń wywoływał jego stosunek do sprawy narodowej. Do korespondencji z Kurią Biskupią wprowadził język niemiecki jako urzędowy. Z powodu braku miejscowych powołań sprowadzał księży i kandydatów do stanu duchownego z różnych terenów, głównie z rodzinnego Śląska, dlatego zarzucano mu germanizowanie diecezji. Co prawda, w seminarium duchownym był obowiązujący lektorat języka polskiego, lecz nie wszyscy solidnie przykładali się do tej nauki, zaś biskup wymagał tej znajomości z racji duszpasterskich i przyszłej pracy wśród polskich diecezjan. Sam dawał tego przykład prowadząc każdej niedzieli katechezę w języku polskim dla dzieci w pelplińskim kościele parafialnym, jak również podczas wizytacji parafialnych. Własnym sumptem wydał w polskim i niemieckim języku katechizm i modlitewnik, których egzemplarze rozdawał podczas licznych wizytacji parafii. Dla polskich działań narodowych nie miał zrozumienia. Mimo niezaprzeczalnych zasług był krytykowany i nielubiany. Szczególnie ujawniło się to w liberalnym okresie Wiosny Ludów⁵. Dlatego z zadowoleniem przyjęto wybór jego następcy – Pomorzanina.

⁵ Bp Anastazy Sedlag, ur. 23 IV 1787 w Dziećmiarowie na Śląsku, studiował we Wrocławiu, święcenia kapłańskie przyjął 16 VI 1810, 28 III 1833 Kapituła Chełmińska wybrała go na biskupa, zaś pap. Grzegorz XVI prekonizował go 20 I 1834, sakrę przyjął 14 VI 1834 z rąk arcybiskupa Marcina Dunina w Poznaniu, zmarł 23 IX 1856, pochowany w pelplińskiej katedrze przed głównym ołtarzem. Biogram: R. Frydrychowicz, *Na setną rocznicę*, s. 38–40; A. Mańkowski, *Anastazy Sedlag*

Następcą Sedlaga został Jan Nepomucen Marwicz, urodzony 20 kwietnia 1795 roku w Tuchlinie na Kaszubach (pow. Kartuzy) w niemiecko-polskiej rodzinie ziemiańskiej Aleksandra von der Marwitza i Marianny z domu Wysockiej; wychowywał się w kręgu dwóch kultur, niemieckiej i polskiej, znał także język kaszubski. W latach 1804–1812 uczył się w Starych Szkotach pod Gdańskiem, następnie w 1813–1814 jako ochotnik w wojsku pruskim (5 pułk huzarów) brał udział w kampanii antynapoleońskiej. Po zdaniu matury, studiował teologię we Wrocławiu, Bonn i Pelplinie, gdzie 10 kwietnia 1830 roku przyjął święcenia kapłańskie. Jako proboszcz krótko pracował w parafii NMP w Toruniu i w latach 1832–1843 w Tucholi, pełniąc równocześnie obowiązki dziekana. W 1843 biskup Sedlag mianował go kanonikiem gremialnym Kapituły Katedralnej Chełmińskiej w Pelplinie, od 1849 był jej dziekanem. W dniu 14 stycznia 1857 roku Kapituła wybrała go biskupem chełmińskim, a pap. Pius IX prekonizował (mianował) 3 sierpnia tegoż roku.

Biskup Marwicz czuł się Niemcem, był uległy wobec pruskich władz, zwłaszcza w początkowym okresie. Jednak jego działalność, mimo lojalności, sprzyjała rozwojowi polskości na Pomorzu. Dbał o naukę religii w języku ojczystym. Przyczynił się do tworzenia szkół katolickich, m.in. progimnazjów w Wejherowie (1857) i Kurzętniku (1866), katolickich seminariów nauczycielskich w Kościerzynie i Grudziądzu. Już biskup Sedlag założoną przez siebie „Szkółkę Katedralną” tak prowadził, by osiągnęła stan organizacyjny szkoły średniej, a Marwicz ten program zrealizował, uzyskując dla niej status progimnazjum na prawach państwowych (1865), wcześniej nadając jej tytuł Collegium Marianum. Była to jedyna katolicka szkoła średnia w zaborze pruskim, w której nauczano języka polskiego do czasu odzyskania niepodległości. Troska o katolickie szkoły średnie skutkowałą wzrostem powołań kapłańskich. Z jego inicjatyw ukazały się w językach polskim i niemieckim katechizmy oraz inne wydawnictwa religijne. W Pelplinie założono polskie wydawnictwo i od 1869 roku czasopismo „Pielgrzym”, które sprawy religijne i narodowe wysunął na plan pierwszy. Od kandydatów do kapłaństwa bp Marwicz wymagał dobrej znajomości języka polskiego. Księżom, pragnącym pogłębić swą wiedzę, ułatwiał podejmowanie studiów uniwersyteckich. Był nieugięty w sprawach niezależności Kościoła od państwa i obrony praw kościelnych. W szczególności sposób ujawniło się to w okresie Kulturkampf w postaci odebrania zasiłku, pochodzącego z funduszu kościelnego, zamknięcia seminarium duchownego na 11 lat i kary grzywnien. Groziło mu nawet uwięzienie. Ta postawa zjednała mu uznanie i sympatię diecezjan, bowiem ataki na Kościół potraktowano jako

biskup chełmiński (1787–1856), „Zapiski TNT” R. 5(1920), z. 3–4, s. 34–70; E. Piszcz, w: *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1785/1803 bis 1945. Ein biographisches Lexikon*, red. E. Gatz, Berlin 1983, s. 694–696; J. Borzyszkowski, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 190–192; A. Nadolny, EK 17, kol. 1337; A. Mańkowski, *Księża Ślązacy w diecezji chełmińskiej*, Pelplin 1932.

walkę z polskością. Język polski – obok rodzin – ostał się wówczas jedynie w Kościele i duszpasterstwie. Nastąpiło zbliżenie biskupa ze swymi diecezjanami. Ks. F. Manthey zauważył, że w tym okresie „odnalazł swoją polską duszę”. W Pelplinie doszło do manifestacji na cześć biskupa. Zmarł w Pelplinie 29 marca 1886 roku, pochowany w katedrze przed ołtarzem NMP⁶. „Dzięki swej dobroci i otwartej postawie, w ciągu przeszło 28 lat trwających rządów diecezją, zdobył sobie powszechny szacunek i sympatię ogółu duchowieństwa i wiernych”⁷.

KOMITET BUDOWY POMNIKA

Wybór biskupa Jana Nepomucena Marwicza – jak wspomniano – przyjęto z entuzjazmem. Można przypuszczać, że już wówczas myślano o jakimś uwiecznieniu tego faktu. Czekano jednak na papieskie potwierdzenie (prekonizację), które nastąpiło 3 sierpnia 1857 roku. Niewątpliwie stymulatorem do podjęcia ostatecznej decyzji postawienia figury i nadania jej wizualnego kształtu stało się wydarzenie w Kolonii nad Renem. W czerwcu t.r. uroczyste poświęcono tam, na placu przed rezydencją arcybiskupów kolońskich, kamień węgielny pod pomnik Niepokalanego Poczęcia NMP, a rok później dokonano tam, w równie uroczysty sposób, poświęcenia monumentu, którego autorem-projektantem był znany koloński architekt, Vincenz Statz. Szeroko o tym relacjonował gdański tygodnik „Katholisches Wochenblatt”⁸. Jak wynika ze wzmianek prasowych, wydarzenia w Kolonii skierowały uwagę pelplińskich pomysłodawców właśnie w stronę Renu. Zdecydowane jednak działania podjęto dopiero po otrzymaniu wiadomości o zatwierdzeniu biskupa Marwicza przez pap. Piusa IX. Dowiadujemy się o tym z listu biskupa pomocniczego i wikariusza kapitulnego (administratora diecezji) Jerzego Jeschkego⁹ z dnia 15 sierpnia, skierowanego do członków kapituły. Poinformował on to gremium, że dochodzą go prośby z terenu diecezji, by objęcie rządów w die-

⁶ B. Kumor, Marwicz (von der Marwitz) Jan Nepomucen (1795–1886 biskup chełmiński, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 3, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 165–167; H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821–1920*, Pelplin 1995, s. 199–200; E. Piszcz, w: *Die Bischöfe*, s. 482–484; A. Nadolny, EK 11, kol. 1484; P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992, s. 137.

⁷ A. Liedtke, *Zarys dziejów diecezji*, s. 83.

⁸ *Die Grundsteinlegung zur Mariensäule in Cöln*, „Katholisches Wochenblatt” R. 15(1857), nr 24, s. 190–194; nr 25, s. 199–202; tamże, *Die feierliche Einweihung der St. Mariensäule in Cöln*, R. 16(1858), nr 45, s. 371–375.

⁹ Bp Jerzy Jeschke ur. 25 III 1808 w Wierchowiu Człuchowskim, święcenia kapłańskie przyjął 22 XII 1832 we Fromborku, kanonikiem gremialnym został w 1849, nominację na biskupa pomocniczego otrzymał 19 I 1856, zmarł 7 XI 1881 w Pelplinie, pochowany w miejscowej katedrze. Por. R. Frydrychowicz, *Die Culmer Weihbischöfe*, Danzig 1905, s. 45–51; H. Mross, *Słownik biograficzny*, s. 116–117.

cezji i konsekrację nowego biskupa uczcić postawieniem na placu katedralnym pomnika poświęconego Najświętszej Maryi Pannie, na pamiątkę potomnym. Dodał przy tym, że przychyła się do tego projektu. Zaproponował, by powołano odpowiedni komitet, który wybierze miejsce dla postawienia monumentu oraz zachęci diecezjan do finansowego wsparcia przedsięwzięcia drobnymi datkami pieniężnymi. Zaznaczył również, że jest to jedyna okazja do upiększenia placu katedralnego, a także – kierując się lokalnym patriotyzmem – podkreślenia, pierwszego od wieków w pełni wolnego wyboru rządcy diecezji, wywodzącego się z grona miejscowej kapituły¹⁰. W odpowiedzi na powyższą propozycję zawiązał się siedmioosobowy komitet, którego skład tworzyli kanonicy Franciszek Larisch, Franciszek Bonin, Juliusz Prądyński i Antoni Pomieczynski, profesorowie seminarium duchownego Jan Hasse i Rudolf Gramse¹¹ oraz radca ziemski Hiacynt Jackowski z Jabłowa¹². Na posiedzeniu w dniu 19 sierpnia kapituła jednogłośnie wyraziła zgodę na powyższą propozycję, prosząc, by komitet przedstawił jej projekt do wglądu i dokładne miejsce ustawienia figury¹³.

Komitet sprawnie wywiązał się z zadania. W piśmie z 7 września informował, że z wdzięcznością przyjął do wiadomości decyzję o zatwierdzeniu wzniesienia pomnika i równocześnie przedstawił do zbadania już gotowy projekt, wykonany przez kolońskiego architekta Vincenza Statza¹⁴, ze szczegółowym opisaniem

¹⁰ Wolny wybór? Wybór biskupa Marwicza przyjęto z entuzjazmem z tej racji, że był to Pomorzanie, członek kapituły i – jak napisano – pierwszy po wiekach w pełni wolny wybór biskupa, wywodzącego się z gremium kapituły. Dla wyjaśnienia wypadu tu dodać, że od czasów Kazimierza Jagiellończyka królowie polscy otrzymali od Stolicy Apostolskiej przywilej wyznaczania („nominacji”) jednego kandydata (w dokumentach kościelnych nazywano to postulacją) i tego „wybierała” kapituła biskupem, zwykle pochodzącym z spoza jej grona. Przywilej ten po rozbiorach Polski, prawem kaduka, przywłaszczyli sobie monarchowie pruscy. Po 1821 roku przyjęli natomiast zasadę, że kapituła musiała zaproponować do królewskiego zatwierdzenia trzech kandydatów, a jeżeli któryś z nich władcy nie odpowiadał, to go skreślał (*persona non grata*), kapituła musiała wystawić innego, aż wszystkie osoby okazały się *personae gratae*. Spośród nich kapituła wybierała jednego i w tym sensie był to już „pierwszy w pełni wolny wybór rządcy diecezji”.

¹¹ Ich biogramy zob. H. Mross, *Słownik biograficzny*, passim; A. Mańkowski, *Pralaci i kanonicy katedralni chełmińscy*, Toruń 1928 (odb. z „Rocznika TNT”, R. 33–34), passim.; Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, Kolekcja akt pers. biskupów, sygn. 48a.

¹² Biogram Jackowskiego w: R. Szwoch, *Słownik biograficzny Kociewia*, t. 2, Starogard Gd. 2006, s. 99–101.

¹³ ADP, Akta Kap., sygn. 111, k. 54.

¹⁴ Vincenz Statz, ur. 9 IV 1819 w Kolonii, miłośnik gotyku, wybitny architekt i budowniczy ponad 100 kościołów i kaplic w Nadrenii w modnym wówczas stylu neogotyckim. Był jednym z mistrzów budowlanych (Baumeister), pracujących przy ukończeniu wznoszenia kolońskiej katedry (1840–1880). Jego akwarela, ukazująca wizję dwóch wież kolońskiego tumu, zatytułowana „A jednak będzie ukończony” (Und fertig wird er doch), stała się bodźcem do zrealizowania, wówczas kwestionowanego przedsięwzięcia. Jego dziełem jest pomnik Niepokalanego Poczęcia NMP, wzniesiony w Kolonii (1858). Dlatego właśnie do niego zwrócił się pelpliński komitet

materiału użytego do monumentu. I tym razem, w dniu 9 września, gremium kapitulne bez zastrzeżeń ustosunkowało się do projektu. Wspomnieć wypada, że w posiedzeniu brał udział także biskup nominat jeszcze jako kanonik i dziekan kapituły¹⁵.

Komitet wydał 10 października „Odezwę” do diecezjan w sprawie wsparcia budowy pomnika swymi drobnymi dobrowolnymi składkami pieniężnymi. „Odezwę” wsparły swymi zachętami czasopisma: chełmiński „Nadwiślanin” i gdański „Katholisches Wochenblatt”, które zamieszczały na swych łamach listy ofiarodawców, a także rozprowadzały drukowane ilustracje przyszłego pomnika, wykonane przez autora-architekta¹⁶. Apel komitetu spotkał się z przychylnym przyjęciem. W krótkim czasie zgromadzono na ten cel 4000 talarów¹⁷. Można było więc spokojnie przystąpić do realizacji programu.

Vincenz Statz

KONSEKRACJA BISKUPA JANA NEPOMUCENA MARWICZA I POŚWIĘCENIE KAMIENIA WĘGIELNEGO

W odniesieniu do czasu papieskiej prekonizacji (3 sierpnia) konsekracja biskupa odbyła się stosunkowo późno i w raczej niesprzyjającym okresie jesiennym, w dniu 8 listopada. Przyczyną tego okazała się konieczność przeprowadzenia gruntownego

o sporządzenie projektu dla pelplińskiego monumentu. Statz zmarł 21 VIII 1898 w Kolonii. Jego krótki nekrolog opublikował „Pielgrzym”. Por. H. Vogts, *Vincenz Statz (1819–1898). Lebensbild und Lebenswerk eines Kölner Baumeisters*, Mönchengladbach 1960; W. Weyres, *Vincenz Statz*, w: *Rheinische Lebensbilder*, Bd. 6, Köln 1975, s. 97–120; C. Kaup, *Vincenz Statz – Kölner Architekt und Königlicher Baurat, Diözesanbaumeister der Erzdiözese Köln, Kirchenbaumeister der Neogotik*, w: *Sankt Maternus in neuem Glanz*, „Pfarrbrief”, Ausgabe 35/Sommer 2018, s. 16–18, fot.; „Pielgrzym”, R. 30(1898), nr 100, s. 3; *Vincenz Statz*, fot. (Wikipedia, dostęp 15 VII 2022).

¹⁵ ADP, Akta Kap., sygn. 111, k. 55.

¹⁶ „Nadwiślanin”, R. 8(1857), nr 82, s. 4, nr 97, s. 4; „Katholisches Wochenblatt”, R. 15(1857), nr 43, s. 349–350.

¹⁷ R. Frydrychowicz, *Geschichte der Cistercienserabtei Pelplin und ihre Bau- und Kunstdenkmäler. Nach historischen Quellen bearbeitet*, Düsseldorf [1907], s. 582.

remontu rezydencji biskupiej oraz logistyczne sprawy (100 imiennie zaproszonych gości). Dopiero gdy ustalono realny termin zakończenia prac remontowych, wyznaczono dzień konsekracji. W tym czasie biskup Marwicz udał się do Poznania, by osobiście zaprosić metropolitę, arcybiskupa Leona Przyłuskiego, na głównego konsekrateura.

W ostatniej chwili, w czwartek, nadeszła z Poznania depesza z informacją, iż metropolita nagle zachorował, jednak, by nie komplikować sprawy, arcybiskup wyznaczył na swego pełnomocnika sufragana Franciszka Stefanowicza; współkonsekratorami byli Antoni Frenzel biskup pomocniczy warmiński i Jerzy Jeschke, biskup pomocniczy z Pelplina. Władze państwowe reprezentowali nadprezydent prowincji z Królewca, prezesi rejencji gdańskiej i kwidzyńskiej oraz towarzyszące im osoby. Wśród zaproszonych gości byli przedstawiciele ziemskich organizacji polskich, członkowie kapituły i dziekani. Poza tym szacowano przybycie dużej liczby uczestników świeckich i duchownych z diecezji. Nadprezydent przybył do Pelplina już w piątek wieczorem, by następnego dnia odebrać od biskupa nominata wymaganą przysięgę wierności królowi i wręczyć mu bullę papieską¹⁸.

W dzień konsekracji Pelplin przybrał odświętną szatę. Szacuje się, że przybyło ok. 7000 uczestników z całej diecezji. W czasie mszy św. niemieckie kazanie wygłosił, z prowizorycznej ambony ustawionej w prezbiterium, profesor seminarium duchownego ks. Jan Hasse, natomiast po zakończeniu ceremonii nowo wyświęcony biskup wygłosił z ambony kazanie polskie, po czym poświęcił złożony przy jednym z bocznych ołtarzy kamień węgielny pod mający powstać pałac. Część nieoficjalna miała miejsce w rezydencji biskupiej. Wśród licznych przemówień wypada tu przywołać wystąpienie gen. v. Brauchitscha, który złożył życzenia w imieniu pruskiej armii: „Armia zaś, szanując swoją historię, szanuje zasługi swych weteranów, z których ja najżywiej i najwdzięczniej mam w pamięci owego starego huzara, który w bitwie pod Dennewitz trzy razy przypuszczał atak, a w czwartym złamał szyki nieprzyjacielskie. Tego starego huzara, który dziś opuszczony od towarzyszy, znajdujących się już poza grobem, jest niejako jenerałem in partibus, a którego widzicie w osobie naszego Gospodarza”. Biskup w równie swobodny i dowcipny sposób mu odpowiedział: „Panie Jenerale, dziękuję Ci za pamięć, ale wiedz, że Ci moich sekretów już więcej nie powtórzę”. Natomiast w imieniu Komitetu zabrał głos kan. Franciszek Bonin¹⁹, którego wystąpienie cytuję w całości:

¹⁸ Stosownie do wcześniejszych ustaleń z królestwem pruskim papież wysyłał bullę nominacyjną do rąk monarchy, a ten przekazywał ją nominatowi dopiero po złożeniu mu homagium wierności, natomiast zgodnie z przepisami Prawa Kanonicznego biskup nominat mógł objąć rządy w diecezji jako ordynariusz dopiero po przedłożeniu bulli i jej odczytaniu przed gremium miejscowej kapituły oraz spisaniu odpowiedniego protokołu, poświadczającego ten fakt.

¹⁹ Biogram w: H. Mross, *Słownik biograficzny*, s. 21–22.

„Jaśnie Wielmożny Panie, Pasterzu nasz Najłaskawszy!

Podpisany Komitet poczytuje sobie za zaszczyt złożyć u stóp Waszej Pasterskiej Mości załączony wizerunek projektowanej figury Matki Boskiej, do której węgielny kamień, jako pierwszy akt w Bogu rozpoczynającego się Pasterstwa swego uroczyste poświęcił. Figura ta Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej ma stanąć, jeśli Bóg pozwoli, w przyszłym roku dobrowolnymi wszystkich diecezjan składkami, na placu obok kościoła katedralnego, jako wiekopomny świadek naszej wiary, nadziei i miłości. Bo diecezja chełmińska chce tym sposobem uczcić wdzięczną pamiątkę dogmatyzacji niewysłowionej tajemnicy Niepokalanego Jej Poczęcia i zarazem okazać, jak ta wiara ojców naszych, ta nadzieja i miłość udowodniona z najstarszą pieśnią narodu naszego *Boga Rodzica* względem tej przeczystej Matki Boga-Zbawiciela naszego, nie tylko nie wygasła w sercach późnych pokoleń, ale głosem Stolicy Apostolskiej na nowo ożywioną i pokrzepioną została. Prócz tego chce diecezja chełmińska w tym dniu solennej konsekracji i intronizacji Waszej Biskupiej Mości tym sposobem powinszować swemu nowemu Najukochańszemu Pasterzowi, w tej mocnej i niezachwianej nadziei, iż na takim fundamencie wspólności i jedności Pasterza, Duchowieństwa i Ludu, pod opieką i obroną Przeczystej Bogarodzicy prawdziwe dobro i szczęście diecezji zakwitnie.

Przyjmij tedy łaskawie, Najprzewielebniejszy Pasterzu, tymczasowo ten wizerunek, jako wyraz hołdu i uszanowania, któremu przy objęciu rządów tej diecezji tysiące serc Tobie oddychają [!], a jako Maryję mianuje Kościół *Przyczyną naszej radości*, tak też życzymy i błagamy o to Boga, aby rządy Twoje, założeniem Jej pomnika rozpoczynające się, były rządami radości dla Rządzącego i Rządzonych.

Komitet w celu Wystawienia Figury Najświętszej Maryi Panny²⁰.

Wieczorem przed pałacem biskupim zgromadziła się znaczna grupa ludności z chorągwiami, pochodniami, sztucznymi ogniami, polskim śpiewem i życzeniami. Biskup podziękował im w języku polskim i udzielił swego pasterskiego błogosławieństwa. Chór klerycki zaśpiewał pieśń *O Sanctissima*. Pieśnią *Pod Twoją obronę* dopełniono dzień życzeń. Opisujący owe wydarzenia reporter zakończył swą relację reklamą, informującą o możliwości nabycia w wydawnictwie portretu Biskupa, wykonanego techniką stalorytowa²¹.

²⁰ Cyt. za: „Nadwiślanin” R. 8(1857), nr 89, s. 4. (Pisownię uwspółcześniono).

²¹ Relacje z dnia konsekracji: „Nadwiślanin” R. 8(1857), nr 86, s. 4, nr 89, s. 2–4, nr 90, s. 2–4; „Katholisches Wochenblatt” R. 15(1857), nr 43, s. 349–350, nr 47, s. 387–391.

POŚWIĘCENIE FIGURY MATKI BOŻEJ

Tymczasem w Kolonii trwały prace nad wykonaniem pomnika. Dnia 16 września 1858 roku pociągiem towarowym dotarł do Pelplina ważący 10 ton gotowy materiał kamienny. Towarzyszyło mu dwóch kamieniarzy. Po przewiezieniu przesyłki na miejsce budowy natychmiast przystąpiono do prac konstrukcyjnych składania dostarczonych elementów. W fundamencie złożono poświęcony rok wcześniej kamień węgielny. Dołączono do niego, w odpowiedniej kapsule, następujące przedmioty: łaciński dokument omawiający historię i okoliczności wzniesienia figury²², *Odezwę* Komitetu z prośbą skierowaną do diecezjan o wsparcie dzieła (w języku polskim i niemieckim), „Directorium” z roku 1858 (kalendarz liturgiczny i schematyzm diecezjalny), pierwszy list pasterski biskupa Jana Nepomucena Marwicza, wydany w języku łacińskim i niemieckim w dniu jego konsekracji oraz egzemplarze katolickich czasopism pomorskich, informujących o sprawach związanych z konsekracją biskupa i budową pomnika, mianowicie chełmińskiego „Nadwiślanina” i gdańskiego „Katholisches Wochenblatt”²³.

Równocześnie z rozpoczętymi pracami Komitet w dniu 18 września powiadomił kapitułę, że prace są na tyle zaawansowane, że – po rozmowie z biskupem – ustalono już dzień poświęcenia figury na 3 października. Z tej racji Komitet przygotował wstępny program uroczystości, prosząc o zapoznanie się z nim i wydanie szczegółowych rozporządzeń odnośnie do mszy św., kazania, iluminacji i innych spraw organizacyjnych²⁴. Jednocześnie za pośrednictwem katolickiej prasy rozsyłano do diecezjan zachętę do liczego udziału w tym wydarzeniu²⁵.

Uroczystość odbyła się, zgodnie z zapowiedzią, w niedzielę 3 października według szczegółowo rozpisanego programu. Już w sobotę plac katedralny przyozdobiono z dwóch stron ozdobionymi zielenią bramami. Wieczorem tego dnia o godzinie szóstej piętnastominutowym uderzeniem w dzwony katedralne zainaugurowano uroczystość. Niedzielę rozpoczęto o godzinie szóstej rano również piętnastominutowym dzwonieniem. W godzinach rannych pojawiły się kompanie pielgrzymkowe z chorągwiami i feretronami, przy dźwiękach orkiestry z parafii Subkowy, Rajkowy, Klonówka, Lubiszewo, Wielki Garc i inne mniejsze grupy. Mszę św. pontyfikalną odprawił biskup pomocniczy Jerzy Jeschke, w obecności biskupa Marwicza i gremium kapituły. Po *Credo* polskie kazanie wygłosił kan. Antoni Pomieczynski, zaś po zakończeniu celebry kazanie niemieckie miał profesor i ojciec duchowny seminarium ks. Jan Hasse. Po tym, ze śpiewem *Witaj*

²² Kopia w ADP, Akta pers. biskupów, Varia, sygn. 48a.

²³ R. Frydrychowicz, *Geschichte*, s. 562–563.

²⁴ ADP, Akta Kap., sygn. 69, k. 97–98.

²⁵ „Nadwiślanin”, R. 9(1858), nr 73, s. 4; „Katholisches Wochenblatt”, R. 16(1858), nr 39, s. 324–326.

Królowo, nastąpiła procesja, którą poprowadził biskup ordynariusz. Uczestniczyli kolejno: członkowie bractw kościelnych ze swymi chorągwiami i feretronami, uczniowie miejscowej szkoły powszechnej, wychowankowie Biskupiego Progimnazjum Collegium Marianum, alumni seminarium duchownego, duchowieństwo, członkowie kapituły i biskup ze swą asystą. Przy figurze, ozdobionej girlandami i kwiatami, ustawiono prowizoryczny ołtarz. Połączone chóry uczniów Collegium Marianum i kleryków odśpiewały łacińską pieśń maryjną *O Sanctissima*. Jako pierwszy przemówił w języku polskim kan. Franciszek Bonin. Podkreślił, że w imieniu Komitetu przekazuje obiecany w czasie konsekracji upominek w postaci monumentu, a teraz prosi o jego przyjęcie i poświęcenie. Biskup odpowiedział również w tym samym języku – podziękował Komitetowi i wszystkim diecezjanom za ten hołd. Podkreślił przy tym, że przyjmuje ten dar nie jako ofiarowany jego osobie, lecz Najświętszej Maryi Pannie Niepokalanie Poczętej. Następnie odmówił łacińską formułę poświęcenia, zaczerpniętą z Pontyfikału Rzymskiego, po polsku odmówiono Litanie Loretańską oraz odśpiewano *Pod Twoją obronę* i *Magnificat*. Ze śpiewem *Te Deum* procesja, w tym samym porządku jak przybyła, wróciła do katedry.

Wieczorem o godzinie szóstej dzwony katedralne oznajmiły zakończenie uroczystości, połączone z iluminacją. Niestety, porywisty wiatr z deszczem przeszkodziły w pełnej realizacji programu, zwłaszcza zapowiadanej iluminacji. Oświetlone były tylko mieszkania sąsiednich domów kanonicznych i zapalono kilka lampionów wokół figury. Resztę odłożono do następnego dnia. I rzeczywiście, w poniedziałek pogoda się poprawiła. Reporter „Nadwiślanina” referował z radością: „Drugiego dnia, a raczej wieczora, kiedy wiatr się usatkwował i nastąpiła głucha cisza, oświetlono prześlicznie obszerny dziedziniec, na którym stoi posąg, a paliło się przy tym może 300 lamp. Ustawione w wielkim kole okrążającym posąg, a błyszczące jak gwiazdy na niebie, zdawały mi się, jakby unaoczniały wyrażenie znanej pieśni: »Gwiazdy wszystkie asystują, bo Królową w niebie czują, Maryję«”. Spotkanie zakończono pokazem sztucznych ogni, nazywanych wówczas ogniami bengalskimi. Dla uczestników, mieszkających w ówczesnej dalekiej prowincji, było to niewątpliwie wielkim wydarzeniem. Klerycy już w tej części nie brali udziału, gdyż tego dnia rekolekcjami rozpoczynali semestr zimowy studiów, a rocznik czwarty przygotowywał się do przyjęcia niższych święceń w najbliższą niedzielę. W protokole z posiedzeń kapituły zaznaczono, że koszty całej iluminacji placu, figury i północnej fasady katedry oraz sztucznych ogni odbyły się na koszt Komitetu²⁶.

²⁶ „Nadwiślanin”, R. 9(1858), nr 76–77; „Katholisches Wochenblatt”, R.16(1858), nr 40, s. 352; ADP, Akta Kap., sygn. 69, k. 98.

Gdy w okresie Kulturkampfu w urzędzie gdańskiej rejencji dowiedziano się o postawieniu pomnika Matki Boskiej, skierowano pismo do Pelplina z zapytaniem, czy zrealizowano obietnicę z 1824 roku o postawieniu pomnika wdzięczności na cześć pruskiego króla. Kapituła odpowiedziała, że nic jej o tym nie wiadomo, świadkowie powymierali, a w aktach brak jest o tym jakiegokolwiek informacji. I tak sprawa ucichła²⁷.

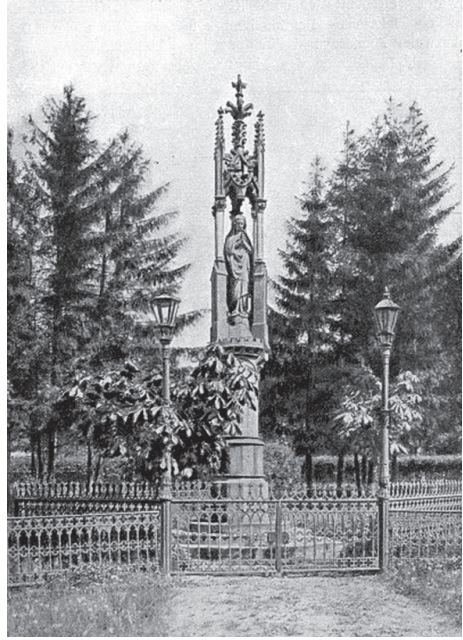
Od chwili poświęcenia pomnika NMP Niepokalanie Poczętej, przywodzący na myśl artystycznie wykonaną kapliczkę przydrożną, stał się najpiękniejszą ozdobą Placu Katedralnego (Tumskiego), dziś noszącego nazwę Placu Mariackiego. Ówczesny pomnik wznosił się na wysokość 11 metrów (w źródłach 35 stóp). Cokół stanowiły trzystopniowe schody z twardego bazaltu, pochodzącego z nadreńskiego kamieniołomu w Niedermendig. Na nim ustawiono trzyczęściową, zwężającą się ku górze rowkowaną kolumnę, zakończoną kapitelem, tworzącym podstawę dla górnej części „kapliczki” w stylu gotyckim, miejscu dla figury. Z tej górnej części wznosiły się cztery kolumnienki z białego marmuru. Stanowiły one podstawę dla czterech strzelistych gotyckich pinakli, ozdobionych „żabkami” i ze środka nich wystrzelał gotycki pinakiel, zakończony dwoma (większym i mniejszym) kwiatonami, wizualnie przypominającymi krzyżyki. Górna część jawiła się jako strzelista i pełna gracji korona, wieńcząca postać Maryi. Samą postać Maryi artysta umieścił w niszy z marmurowymi kolumnienkami, otwartą na cztery strony, a nawiązując do wizji z Apokalipsy (12,1) św. Jana Apostoła, ustawił ją na kuli ziemskiej i półksiężycu, deptającą głowę biblijnego węża jako znak jej Niepokalanego Poczęcia, bez grzechu pierworodnego. Statuę, o wysokości 1,88 m (6 stóp) wykonał z jasnożółtego piaskowca, pochodzącego z kamieniołomu w Udelfing, rzeźbiarz Peter Fuchs w Kolonii²⁸. Artysta ukazał ją w postawie stojącej, ze złożonymi rękami, lekko pochyloną, jakby spoglądała na modlących się u jej stóp i – jak zauważył ks. Frydrychowicz – „to łagodne oblicze żywo przypomina sławną Madonnę Guido Reni”. Płaszcz ją okrywający jest prosty, z lekką naturalną draperią. Statua jest ustawiona twarzą w stronę północnego portalu katedry. W 1859 roku pomnik otoczono żelaznym gustownym płotem, tworzącym zamknięty i zadrzewiony skwer. Z boków bramy wejściowej ustawiono dwie oświetlające ją słupowe latarnie²⁹.

²⁷ *Uroczystość przeniesienia stolicy*, s. 14–15.

²⁸ Peter Fuchs (1829–1898) koloński artysta rzeźbiarz. W latach 1844–1849 terminował jako kamieniarz przy kolońskiej katedrze, także w pracowni Vincenza Statza. W 1851–1854 był czynny w Spirze i Frankfurcie n. Menem. W 1855 wrócił do Kolonii. Dla kolońskiego tumu wykonał ponad 700 różnych rzeźb z tematyki biblijnej i hagiograficznej, rozmieszczonych w różnych częściach budowli oraz niektóre elementy do figury Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej (1857–1858). Dokładnie w tymże czasie projektowano postawienie figury NMP w Pelplinie, dlatego właśnie jemu V. Statz zlecił wykonanie jej postaci. Por. *Peter Fuchs* w: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Peter_Fuchs&oldid=1068277409 (15.08.2022).

²⁹ Frydrychowicz, *Geschichte*, s. 565; „Nadwiślanin” R. 8(1858), nr 77, s. 1.

Wzniesienie figury NMP zostało przyjęte z zadowoleniem mieszkańców Pelplina, a także odwiedzających go z różnych okazji diecezjan. Miejscowa ludność i bractwa kościelne troszczyły się o upiększenie otoczenia pomnika. Natomiast troska o stan techniczny i porządkowy monumentu oraz jego otoczenia spoczywały na barkach kapituły. Świadczą o tym pojawiające się w aktach zapiski, np. że w 1873 i 1874 roku naprawiano uszkodzone metalowe ogrodzenie i bramę, a także przeprowadzono ich konserwację³⁰. Znaleźli się również ofiarodawcy. W tym miejscu wypada wspomnieć fundację Klementyny Łaszewskiej, siostry kanonika Juliusza Prądyńskiego. Na ogół znana jest ona jako współfundatorka prywatnej katolickiej szkoły dla kształcenia polskich dziewcząt w Kościerzynie,

(Fot. ks. Romuald Frydrychowicz)

znanej pod nazwą Zakładu NMP Anielskiej. Była to pierwsza i podówczas jedyna taka polska żeńska szkoła w zaborze pruskim, określana przez pruskie władze „siedliskiem polskiej agitacji wywrotowej i placówką polonizacji”³¹. Łaszewska angażowała się również na polu innych polskich działań charytatywnych i społecznych³². Dnia 29 grudnia 1883 roku utworzyła fundację dla oświecenia pelplińskiej figury NMP Niepokalanie Poczętej. W tym celu złożyła, jako depozyt, w banku sumę 600 marek na 3 ½ procenta w stosunku rocznym. Sumę 21 marek, uzyskiwanych rocznie, przeznaczono na oświecanie pomnika i spraw z tym związanych, mianowicie 12 marek dla kościelnego katedralnego za obsługę lamp i ich prawidłowe funkcjonowanie, jedną markę dla kasjera kapitulnego (rendanta) prowadzącego rachunki i 8 marek na zakup oleju. Lampy miały być zapalane od zmierzchu do godziny 22-giej we wszystkie soboty i niedziele, święta maryjne i większe święta kościelne w ciągu roku. Kapituła przyjęła fundację na posiedzeniu w dniu 9 stycznia 1884 roku, a biskup Marwicz zatwierdził specjalnym dekretem

³⁰ ADP, Akta Kap., sygn. 54, k. 56; sygn. 111, k. 75–77.

³¹ A Liedtke, *Historia Zakładu NMP Anielskiej w Kościerzynie (1861–1936)*, Kościerzyna 1936, s. 91.

³² Por. jej biogram w: R. Szwoch, *Słownik biograficzny Kociewia*, t. 3, Starogard Gd. 2008, s. 139–141.

w dniu 20 lutego tegoż roku³³. W latach trzydziestych XX wieku pelpliński rzeźbiarz, Mikołaj Cichosz³⁴, zagospodarował na nowo Pl. Katedralny. Wokół figury utworzono rozległy trawnik półkolistie obramowany (tzw. rampę), z obejściem. W półkole wkomponowano szerokie schody, z perspektywą na ul. Kanoniczną, i dwie betonowe latarnie³⁵.

W tym stanie przetrwała figura czas pierwszej wojny światowej i okres międzywojenny, otaczana opieką kapituły katedralnej i pelplińskich parafian, gromadzących się przed nią na okolicznościowe nabożeństwa maryjne.

LOSZY WOJENNE I POWOJENNA ODBUDOWA

Rok 1939 okazał się tragiczny dla polskiego narodu, szczególnie Pomorza i pelplińskiego duchowieństwa, które prawie w całości wymordowano; wojnę przetrwał jako jedyny członek kapituły ks. Franciszek Sawicki. Statuę Matki Boskiej, podobnie jak liczne pomniki, wzniesione przez biskupa Stanisława Wojciecha Okoniewskiego, zostały zniszczone. Zburzoną figurę NMP, jak i pomnik polskich teologów stojący przed seminarium duchownym, wrzucono do wykopanego przed seminarium dołu i tam je zasypano. Niszczono wszelkie znaki polskości. Pomorze Nadwiślańskie otrzymało nazwę Okręg Rzeszy Gdańsk – Prusy Zachodnie. Namiestnik Adolfa Hitlera i rządca Okręgu, Albert Forster, na manifestacyjnym spotkaniu z niemiecką ludnością Pelplina ogłosił, że Pelplin nigdy już polskim nie będzie³⁶. Plac katedralny i przebiegająca droga między placem i katedrą stały się miejscem hitlerowskich manifestacji i defilad różnych formacji wojskowych, paramilitarnych i adeptów zainstalowanej w seminarium duchownym szkoły policyjnej. Katedrę zamknięto 20 października 1939 roku i tegoż dnia zamordowano pelplińskich księży; pozostał tylko kanonik prof. Franciszek Sawicki i do końca wojny pełnił obowiązki administratora miejscowej parafii przy kościele parafialnym, zwanym popularnie „kościółkiem”.

Wojska Czerwonej Armii wkroczyły do Pelplina 7 marca 1945 roku³⁷. Pierwsze nabożeństwo w katedrze, po usunięciu masy szkła pochodzącego ze zniszczonych witraży, odbyło się w dniu Zmartwychwstania Pańskiego, 1 kwietnia. Rozpoczęło się usuwanie zniszczeń w katedrze, seminarium duchownym, gimnazjum Collegium Marianum i innych obiektach. Zadanie to podjęto jeszcze za rządów admi-

³³ ADP, Akta Kap. sygn. 54, k. 147, sygn. 265, k. 3–5, sygn. 601, k. 74–75.

³⁴ Biogram w: R. Szwoch, *Słownik biograficzny*, t. 1, s. 71–73.

³⁵ B. Solecki, *Pomniki pelplińskie*, „Informator Pelpliński” 1996, nr 6, s. 19.

³⁶ A. Męclewski, *Pelplińska jesień*, Gdańsk 1971, s. 5.

³⁷ W. Odyniec, K. Podoski, *Pelplin*, Gdynia 1967, s. 64; J. Milewski, *Pojezierze Kociewskie i okolice*, Gdańsk 1984, s. 163.

nistratora apostolskiego diecezji chełmińskiej, biskupa Karola Marii Spletta³⁸, następnie kontynuował je ks. Andrzej Wronka³⁹, mianowany 15 sierpnia 1945 roku administratorem apostolskim diecezji chełmińskiej, a od połowy 1946 roku biskup Kazimierz Józef Kowalski⁴⁰.

Dopiero po zaleczeniu najbardziej dotkliwych ran można było pomyśleć o przywróceniu figury na dawne jej miejsce. Na sesjach kapituły katedralnej problem pojawił się dopiero w 1950 roku. Na posiedzeniu kapituły w dniu 11 października t.r. biskup K.J. Kowalski polecił ją odkopać, by zapoznać się z jej stanem. Kapituła wstępnie ustaliła, że jeżeli okaże się, że figura zachowała się w możliwym stanie, należy ją zachować i na nowo postawić, w przeciwnym razie trzeba będzie ją zastąpić nową figurą dla upamiętnienia dogmatu o Wniebowzięciu NMP, który będzie ogłoszony 1 listopada t.r. Ks. kan. prof. Antoni Liedtke⁴¹ wstępnie proponował na projektodawcę artystę rzeźbiarza Tadeusza Godziszewskiego, profesora Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika z Torunia⁴². Ponadto ks. Liedtke zasugerował, by przyszły (nowy) wizerunek był kontynuacją obrazu B.E. Murillo pod nazwą *La Purissima* i malarza V. Tycjana, gdyż figura, stojąca na wolnym powietrzu musi być „zwarta”. Wybrano ściślejszą komisję, która miała się zająć tym problemem. W jej skład weszli: biskup pomocniczy Bernard Czaplinski⁴³, ekonom diecezjalny kan. Franciszek Jank⁴⁴ i konserwator diecezjalny ks. prof. Antoni Liedtke⁴⁵. W czasie prac wykopaliskowych prowadzonych jesienią

³⁸ Bp Karol Maria Splett (1898–1964) – biskup gdański (od 1938) i administrator apostolski diecezji chełmińskiej (5 XII 1939–15 VIII 1945). Por. *Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1785/1803–1945. Ein biographisches Lexikon*, hrsg. v. E. Gatz, Berlin 1983, s. 721–723 (M. Clauss); J. Walkusz, *Współczesna ocena bpa Carla Marii Spletta*, „Miesięcznik Diecezji Pelplińskiej”, R. 4(1995), z. 11, s. 412–418; A. Nadolny, *Słownik biograficzny kapłanów wyświęconych w latach 1921–1945 pracujących w diecezji chełmińskiej*, Pelplin 2021, s. 586–589, bibliogr.

³⁹ Ks. Andrzej Wronka (1897–1974) – administrator apostolski diecezji chełmińskiej (15 VIII 1945 – 1 VII 1946) i gdańskiej (15 VIII 1945 – 26 I 1951). Por. J. Walkusz, *Ks. Andrzej Wronka jako administrator apostolski na Pomorzu Nadwiślańskim*, w: *Organizacja polskich struktur Kościoła katolickiego na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945–1951*, red. K. Jaworska, Wrocław 2019, s. 133–146; *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego. Suplement I*, red. Z. Nowak, Gdańsk 1998, s. 353–356 (T. Bach); A. Nadolny, *Słownik biograficzny*, s. 713–716, bibliogr.

⁴⁰ Bp Kazimierz Józef Kowalski (1896–1972) – biskup chełmiński (1946–1972), Por. *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin 2002, kol. 1989–1990 (J. Beres); *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 2, red. Z. Nowak, Gdańsk 1994, s. 481–482 (H. Mross); A. Nadolny, *Słownik biograficzny*, s. 321–324, bibliogr.

⁴¹ Biogram w: tamże, s. 377–380, bibliogr.

⁴² Por. *Toruński słownik biograficzny*, pod red. K. Mikulskiego, t. 3, Toruń 2002, s. 72–74.

⁴³ A. Nadolny, *Słownik biograficzny*, s. 81–83, bibliogr.; J. Szews, *Słownik biograficzny Ziemi Lubawskiej*, t. 1, Lubawa 2000, s. 45–46.

⁴⁴ Biogram w: A. Nadolny, *Słownik biograficzny*, s. 218–221.

⁴⁵ ADP, Akta Kap., sygn. 840, k. 115.

1950 i wiosną 1951 roku okazało się, że delikatne ażurowe zwieńczenie pomnika uległo zniszczeniu, natomiast klerycy odnaleźli posąg Maryi, lecz uszkodzony – brakowało głowy i rąk. Według opinii konserwatora diecezjalnego rekonstrukcja była możliwa⁴⁶. Prace wykopaliskowe prowadzono z przerwami. Odkopano zachowaną w dobrym stanie podstawę kolumny (trzystopniowe schody), natomiast poszukiwania głowy nie dały rezultatu. Przeszkodą okazał się brak łopat, których nigdzie nie można było kupić. Wiadomo, całą Polskę odgruzowywano. Ciągłe jeszcze trwały prace renowacyjne w katedrze (naprawa dachów, szklenie okien, naprawa wieży, zawieszanie dzwonów itp.). Na sesji kapitulnej w dniu 5 maja 1953 roku postanowiono zakończyć prace ziemne i figurę oddano do rekonstrukcji artyście rzeźbiarzowi z Torunia, Ignacemu Zelkowi, który już przed wojną był czynny w Pelplinie i na terenie diecezji⁴⁷.

Ostateczną decyzję podjęto na sesji kapituły w dniu 9 lipca 1953 roku. Odczytano na niej *Orędzie* biskupa Kazimierza Józefa Kowalskiego, dotyczące ogłoszenia w Kościele „Roku Maryjnego”, trwającego od 8 grudnia 1953 do 8 grudnia 1954 roku z okazji stuletniej rocznicy ogłoszenia dogmatu Niepokalanego Poczęcia NMP. Życzeniem biskupa było, by w ciągu tego „Roku Maryjnego” ustawiono posąg na swym dawnym miejscu. Ta decyzja stała się bodźcem do przyspieszenia prac. Artysta Ignacy Zelek uzupełnił brakujące części figury ze sztucznego piaskowca, dostosowane kolorystycznie do całości. Na dawnym Placu Katedralnym, dziś noszącym nazwę Placu Mariackiego, umocniono dawny fundament, na którym ułożono wykopane oryginalne trzy stopnie. Rzeźbiarz Józef Klein z Pelplina wykonał ze sztucznego granitu sześcioboczną, zakończoną gotyckimi ostrołukami, smukłą kolumnę. W dniu 12 maja 1954 roku stanęła na niej figura NMP. Robotami kierował kan. Franciszek Jank, przy współpracy kan. Antoniego Liedtkego⁴⁸.

W święto Wniebowstąpienia Pańskiego, w dniu 27 maja 1954 roku o godzinie 19⁰⁰, przy biciu dzwonów, wyruszyła z katedry procesja na Pl. Mariacki pod przewodnictwem biskupa Kazimierza Józefa Kowalskiego, który przemówił do zgromadzonych wiernych, po czym poświęcił obiekt. Ceremonii towarzyszył klerycki chór, który pod kierownictwem kan. i prof. muzykologii seminarium duchownego oraz dyrygenta tumskiego, Szymona Dreszlera, wykonał kilka wielogłosowych pieśni maryjnych. Ze śpiewem *Serdeczna Matko* procesja wróciła do katedry, gdzie odprawiono mszę świętą⁴⁹.

⁴⁶ Tamże, k. 114, 119, 142.

⁴⁷ Biogram w: *Toruński słownik biograficzny*, pod red. K. Mikulskiego, t. 1, Toruń 1998, s. 257–259; *Słownik biograficzny Pomorza*, t. 4, s. 523–524; ADP, Akta Kap., sygn. 840, k. 151.

⁴⁸ ADP, Akta Kap., sygn. 840, k. 157; tamże, Akta parafii Pelplin, *Publicanda*, sygn. 98, k. 28.

⁴⁹ Tamże, k. 159.

W połowie lat siedemdziesiątych, podczas prowadzonych prac przy budowie nowego skrzydła seminarium duchownego, odkryto w wykopie dalsze elementy dawnego pomnika, mianowicie niektóre części cokołu i gotyckiego zwieńczenia⁵⁰.

*FIGURA MATKI BOSKIEJ
JAKO MIEJSCE KULTU*

Już od 1858 roku pomnik stał się miejscem spotkań religijnych w większe uroczystości maryjne, a zwłaszcza w maju i październiku, a także spotkań patriotycznych. Kiedy w czasie manifestacji warszawskich, poprzedzających wybuch Powstania Styczniowego, w lutym i kwietniu 1861 roku na Pl. Zamkowym ponad stu uczestników zostało zastrzelonych przez rosyjskie wojsko i wielu odniosło rany, wzmogły się nastroje niepodległościowe także wśród Polaków na Pomorzu. W październiku t.r. odbyło się w Pelplinie uroczyste nabożeństwo za poległych, jako wyraz solidarności z rodakami w Królestwie Polskim, a że istniał wówczas zakaz śpiewania w kościele pieśni *Boże, coś Polskę*, ludność odśpiewała ją przed figurą Najświętszej Maryi Panny⁵¹.

(Fot. Michał Mierzejewski)

Od połowy XIX wieku coraz bardziej zaczęło się w Polsce rozpowszechniać odprawianie nabożeństw majowych. Gdański tygodnik katolicki np. informował w 1859 roku, że takie nabożeństwo odbywało się w kaplicy sióstr Miłosierdzia w Gdańsku. Tygodnik równocześnie wskazywał, że ten rodzaj dewocji coraz intensywniej rozwijał się na terenie diecezji chełmińskiej⁵². Do rozwoju nabo-

⁵⁰ B. Solecki, *Pomniki pelplińskie*, nr 4, s. 19. Ponadto w czasie powyższych prac znaleziono, pochodzącą z pomnika polskich teologów usytuowaną w 1936 roku przed seminarium duchownym, głowę ks. Franciszka Sawickiego. Umieszczono ją w 1992 roku na tablicy, poświęconej temu wybitnemu pelplińskiemu filozofowi i teologowi, i wyeksponowano w dolnym korytarzu uczelni (tamże, nr 4, s. 18).

⁵¹ Tamże, nr 6, s. 19.

⁵² „Katholisches Wochenblatt”, R. 18(1859), nr 27, s. 78.

żeństw przyczyniło się także ogłoszenie dogmatu o Niepokalanym Poczęciu NMP (1854), jak również objawienia maryjne w Lourdes, Gietrzwałdzie i innych miejscach⁵³.

W Pelplinie takie nabożeństwa odprawiano w sąsiednim kościele parafialnym, lecz ich zakończenie w dniu 31 maja łączono z procesją do figury z zapalonymi świecami i śpiewem pieśni maryjnych. W dniu 31 maja 1859 roku procesji przewodniczył biskup J.N. Marwicz, z udziałem kapituły, seminarium duchownego, wychowanków Collegium Marianum, uczniów szkoły powszechnej i bractw kościelnych. W takich wypadkach oświetlano pomnik i przystrajano kwiatami. Gromadzono się tam także w sobotnie wieczory⁵⁴. Nabożeństwa majowe kontynuowano również w okresie międzywojennym. Zaniechano ich po II wojnie światowej, w Polsce Ludowej, obawiając się postawienia zarzutu o nielegalne zgromadzenie publiczne. Pewien wpływ wywarł także rozwój motoryzacji i zwiększony ruch samochodów na tej bądź co bądź głównej drodze, biegnącej między katedrą i figurą, do czasu zbudowania obwodnicy. Regułą stało się, aż do najnowszych czasów, że w Boże Ciało jeden z ołtarzy stawia się przed figurą Matki Bożej⁵⁵.

Od lat dziewięćdziesiątych XX wieku wprowadzono w pelplińskiej parafii tzw. nabożeństwa fatimskie, odbywające się raz w miesiącu i trwające od 13 maja do 13 października. Ich początek i zakończenie połączone jest z procesją wokół tzw. rampy, okalającej Pl. Mariacki, a kończy się przy figurze wygłoszeniem krótkiego podziękowania, odśpiewaniem *Apelu Jasnogórskiego* i pieśnią maryjną. W tym czasie, dzięki uprzejmości Policji, droga jest zamknięta dla pojazdów z propozycją objazdu ulicami Kościuszki i Szpitalnej lub obwodnicą. Pelplińska figura Matki Bożej stanowi najpiękniejszy element religijny i ozdobę Placu Mariackiego.

PODSUMOWANIE

Pelplińska figura Najświętszej Maryi Panny wpisuje się w kontekst figur i kapliczek przydrożnych, funkcjonujących od wieków i wyrażających wiarę miejscowej ludności. Różne były motywy ich wznoszenia – podziękowania za otrzymane łaski, ustanie zarazy, prośba o błogosławieństwo Boże lub dla upamiętnienia wydarzeń historycznych. Taką właśnie historyczną genezę posiada pelplińska figura. Bodźcem do jej ustawienia stały się wybór i nominacja biskupa Jana Nepomucena Marwicza w 1857 roku oraz ogłoszenie przez pap. Piusa IX w 1854 roku dogmatu o Niepokalanym Poczęciu NMP. Jest ona znakiem wiary i miejscem

⁵³ M. Pisarzak, *Majowe nabożeństwa*, EK 11, kol. 858.

⁵⁴ „Nadwiślanin”, R. 10(1859), nr 74, s. 3; „Katholisches Wochenblatt”, R. 17(1859), nr 23, s. 181; „Pielgrzym”, R. 12(1880), nr 40, s. 4.

⁵⁵ Por. „Pielgrzym” R. 31(1899), nr 64, s. 2; ADP, *Kronika Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie*, 1964, k. 4, 1967, k. 44v, 1974, k. 4v, 1977, k. 125, 1983, k. 255.

spotkań religijnych. Odbudowana po II wojnie światowej nadal pełni swą funkcję. Przede wszystkim jest pięknym akcentem artystycznym miasta i otoczenia katedry.

Bibliografia

I. Źródła archiwalne

- Archiwum Diecezjalne w Pelplinie (ADP)
Zespół: Archiwum Kapituły Katedralnej Chełmińskiej 1821–1992 (Arch. Kap.)
Beschlüsse des Hochwürdigsten Domkapitels von Culm zu Pelplin (1868–1899), sygn. 54.
Die Cathedrale zu Pelplin und deren Bedürfnisse (1857–1865), sygn. 69.
Domplatz und dessen Bepflanzung und Verschönerung, so wie die Pflasterung und Zustandhaltung der Domstraße (1840–1900), sygn. 111.
Die Klementyna v. Łaszewski'sche Stiftung behufs Beleuchtung der Marien-Statue auf dem Domplatze (1884), sygn. 365.
Das 50. jährige Priester-Jubiläum und 25. jährige. Bischofs-Jubiläum des Hochw. Bischofs Herrn Dr. v. der Martwitz (1879–1882), sygn. 410.
Stiftungsurkunden (1838–1922), sygn. 601.
Księga protokolarna z sesji Kapituły Chełmińskiej a die 8 Septembris 1945 usque ad 9 VIII 1955, Vol. I, sygn. 840.
Zespół: Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego (WSD).
Kronika Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie 1964–1983 (b. sygn.).

II. Źródła drukowane

- Bulla cyrkumskrypcyjna „De salute animarum” papieża Piusa VII z dnia 16 lipca 1821 roku*, w: *Papiestwo wobec sprawy polskiej w latach 1772–1864. Wybór źródeł*, oprac. O. Beiersdorf, Wrocław 1960, s. 286–304 (tekst polski).
Uroczystość przeniesienia stolicy biskupiej do Pelplina 3 sierpnia 1824 r., wyd. ks. Mańkowski, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” (cyt. TNT), t. 5(1920), nr 1, s. 12–15 [protokół urzędowy].
(Walentego Wolskiego) Opis całej ceremonii przy ustanowieniu katedry w Pelplinie d. 3 Aug. 1824, przyg. o druku ks. Stanisław Kujot, „Roczniki TNT”, t. 13 (1906), s. 42–47.
Wolski Walenty, *Uroczysty akt przeniesienia stolicy biskupiej do Pelplina dnia 3 sierpnia 1824 roku*, w: R. Frydrychowicz, *Na setną rocznicę przeniesienia stolicy biskupiej z Chełmży do Pelplina dnia 3 sierpnia 1824 r.*, Pelplin 1924, s. 23–29.

III. Czasopisma

- „Katholisches Wochenblatt”, Danzig 1857–1859.
 „Nadwiślanin”, Chełmno 1857–1859.
 „Pielgrzym”, Pelplin 1880–1939.

IV. Opracowania

- Brzeziński S., Solecki B., *Był taki Pelplin*, Pelplin 1998.
 Brzeziński S., Solecki B., *Pelplin dawny i współczesny*, Pelplin 2011.
Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny, Pelplin 1928.
 Frydrychowicz R., *Gechichte der Cistercienserabtei Pelplin und ihre Bau- und Kunstdenkmäler. Nach historischen Quellen bearbeitet von...*, Düsseldorf [1907].
 Frydrychowicz R., *Illustrierter Führer durch Pelplin*, Pelplin 1911.
 Frydrychowicz R., *Na setną rocznicę przeniesienia stolicy biskupiej z Chełmży do Pelplina dnia 3 sierpnia 1824 r.*, Pelplin 1924.
 Frydrychowicz R., *Nowy ilustrowany przewodnik po Pelplinie*, Pelplin 1928.
 Fuchs Peter (1829–1898), w: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Peter_Fuchs&oldid=1068277409 (15.07.2022).
 Kaup C., *Vinzenz Statz – Kölner Architekt und Königlicher Baurat. Diözesanbaumeister der Erzdiözese Köln, Kirchenbaumeister der Neogotik*, w: *Sankt Maternus in neuem Glanz*. „Pfarrbrief”, Ausgabe 35/ Sommer 2018, s. 16–18, fot.
 Liedtke A., *Zarys dziejów diecezji chełmińskiej do 1945 roku*, Pelplin 1994.
 Mross H., *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821–1920*, Pelplin 1995.
 Nadolny A., *Granice diecezji chełmińskiej*, „Studia Pelplińskie”, t. 16(1985), s. 15–25.
 Nadolny A., *Słownik biograficzny kapłanów wyświęconych w latach 1921–1945 pracujących w diecezji chełmińskiej*, Pelplin 2021.
 Nitecki P., *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, Warszawa 1992.
 Solecki B., *Pomniki pelplińskie*, „Informator Pelpliński” 1996, nr 4 i nr 6.
Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego, red. S. Gierszewski i Z. Nowak, t. 1–4, Gdańsk 1992–1997.
 Szwoch R., *Słownik biograficzny Kociewia*, t. 1–6, Starogard Gd. 2005–2017.
 Vincenz Statz, fot. (Wikipedia, dostęp 15 VII 2022).
 Vogts Hans, *Vinzenz Statz (1819–1898). Lebensbild und Lebenswerk eines Kölner Baumeisters*, Mönchengladbach 1960.
 Weyres Willy, *Vinzenz Statz (1819-1898)*, w: *Rheinische Lebensbilder*, Bd. 6, Köln 1975.